

АКТУАЛІЗАЦІЯ ГЕНЕТИЧНОЇ СЛОВОВІРНОЇ СТРУКТУРИ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЬОГО ІМЕНІ (НА МАТЕРІАЛІ САТИРИЧНОГО РОМАНУ ОЛЕГА ЧОРНОГУЗА «ПРЕТЕНДЕНТИ НА ПАПАХУ»)

Малюга Н. М. Актуалізація генетичної слововірної структури літературно-художнього імені (на матеріалі сатиричного роману Олега Черногуза «Претенденти на папаху»).

У статті йдеться про створення сатиричного ефекту слововірними стилістичними засобами. Досліджено процес інтелектуалізації прози, пов'язаний з особливостями реалізації іронії та сарказму. Порушено проблему мотивації літературно-художніх антропонімів, використання оніматів у ролі експресем сатиричного тексту, з'ясовано екстралінгвальні фактори, що зумовлюють вибір оніма автором. Вивчено слововірну специфіку поетонімів, які мають тенденцію до актуалізації всіх елементів своєї генетичної слововірної структури; доведено, що працювати в контексті може як внутрішня форма основи загалом, так і будь-який сегмент афіксального типу. До аналізу номінаційної системи художнього тексту залучено дані літературознавства та історії.

Ключові слова: онім, поетонім, літературно-художнє ім'я, мотивація, слововірні засоби створення комічного.

Малюга Н. Н. Актуализация генетической словообразовательной структуры литературно-художественного имени (на материале сатирического романа Олега Черногуза «Претенденты на папаху»).

В статье идет речь о создании сатирического эффекта словообразовательными стилистическими средствами. Исследован процесс интеллектуализации прозы, связанный с особенностями реализации иронии и сарказма. Рассматривается проблема мотивации литературно-художественных антропонимов, использования ониматов в роли экспресем сатирического текста, определены экстралингвальные факторы, обуславливающие выбор онима автором. Исследована словообразовательная специфика поетонимов, которые имеют тенденцию к актуализации всех элементов своей генетической словообразовательной структуры; доказано, что работать в контексте может как внутренняя форма основы в целом, так и какой-либо сегмент аффиксального типа. В процессе анализа системы номинации используются данные литературоведения и истории.

Ключевые слова: оним, поетоним, литературно-художественное имя, мотивация, словообразовательные средства создания комического.

Maliuga N. M. Actualization of genetic word structure in literary name (on the material of the satiric novel by Oleg Chornoguz «Papakha Applicants»).

The article is focused on creating satirical effect by means of word-formative stylistic devices. This paper also investigates the process of prose intellectualization and related

peculiarities of irony and sarcasm implementation. The author also studies the problem of motivating literary anthroponyms, using onomastic units as expressive means in the satirical text and searching non-verbal factors that determine the onomastic unit choice. Moreover peculiar attention is given to the specific word structure in poetic units that tend to foreground all the elements of their genetic word structure. This research proves that these features can be implemented both by using internal form in the context and any affix type segment.

One of the main devices to produce stylistically marked units in the language of Oleg Chornoguz is a lexical semantic method of word formation, which actively manifests itself in the category system of proper names. All derivatives are interrelated in form and content. Their verbal performance in linguistic context depends on the author's intention. This paper reveals uneven aesthetic significance of various anthroponyms in analyzed literary work. Among them onomastic units can be singled out as the most active expressive means. Disclosure of stylistic meaning of a proper name is provided by co-creativity of the writer, aimed to actualize a certain element according to the author's intention and the reader's skill to use available subtext based on his/her own experience, as well as background knowledge. Profound analysis is made on the basis of the nominative language system involving literature and history data.

Key words: onomastic unit, poetic unit, literary name, motivation, word formation devices aimed to create comic effect.

Вивчення літературних онімів, спрямоване на виявлення специфіки їх функціонування в художньому тексті, має відлік від 60–80 рр. ХХ ст. Засадничими в цій ділянці ономастики стали праці Ю. Карпенка, В. Михайлова, Є. Отіна. Становлення і розвиток літературної ономастики пов'язаний із роботами Л. Беляя, В. Галич, В. Калінкіна, М. Карпенко, Г. Лукаш, О. Немировської, Т. Немировської та ін. Виникли нові перспективні напрями: ономастика сатиричного роману (Л. Кричун), драматичних творів (Т. Крупеньова), поезії (М. Мельник), фольклору (Н. Колесник, О. Порпуліт) [1, с. 1]. Порушено питання передачі найменувань у художньому перекладі та збереження тих функцій, які ці найменування виконують у художньому творі (Н. Бияк). У дослідження власних назв як стилістичної категорії, вивчення видів мотивації поетичних власних назв, соціальних та естетичних оцінок власних назв, способів і прийомів створення й представлення літературних антропонімів, узаємодії власних імен та апелювативів у художньому тексті свій внесок зробили Л. Андреева, Ю. Карпенко, Т. Кондратьєва, С. Котков, Е. Магазаник, В. Михайлов, І. Муромцев,

Є. Некрасова, В. Никонов, А. Пузирьов, Г. Силаєва, А. Суперанська, М. Черемисіна, П. Черних, В. Чернишев, Б. Шварцкопф, Л. Щетинін.

Нині увага дослідників обернена до вивчення процесу оновлення відомих функцій ономатів, виявлення специфіки їхнього конотативного фону, притаманного певним жанрам, з'ясування системності / несистемності їхнього функційного навантаження з точки зору розвитку мовних засобів художньої літератури. Об'єктом зацікавлень учених стають умовні поетичні імена, імена-маски, імена-символи, «промовистість» нейтральних імен, імена-натяки на антропоніми прототипів, їхня роль у побудові художнього образу, роль власного імені в типізованому відтворенні дійсності, власне ім'я як засіб сатири і гумору [2, с. 63].

Незважаючи на численні праці в царині літературно-художньої ономастики загалом та антропоніміки зокрема, актуальним і досі залишається дослідження ономастичного простору творів українських письменників [8, с. 355], увага дослідників звернена до виявлення специфіки конотаційного «ореолу» ономатів, притаманного певним жанрам. Свого часу ми порушували проблему мотивації літературно-художніх антропонімів, використання ономатів у ролі експресем художнього тексту, зокрема сатиричного (див. Малюга Н. М. «Використання власних назв: суб'єктивний погляд на об'єктивну дійсність», «Мотивація літературно-художніх антропонімів», «Об использовании ирреальных ономагов в роли экспресем художественного текста, или Герострат Иудович, Афедрон Клозетович и другие»).

У сучасному художньому дискурсі відбуваються активні процеси інтелектуалізації, зростає частотність використання іронії та сарказму, спостерігається розширення засобів і механізмів їх реалізації. У доробку вітчизняних літературознавців все ще немає фундаментального дослідження про українську сатиру новітнього часу, попри те здобутком українського літературознавства є численні публікації, присвячені осмисленню творчості прозаїка-сатирика Олега Черногуза (В. Абліцов,

В. Булавко, О. Васильківський, Г. Гайовий, В. Гарвасюк, Р. Дідула, М. Дорош, М. Жулинський, Г. Клочек, С. Козак, П. Кононенко, В. Косяченко, В. Лисенко, І. Малюта, М. Наєнко, А. Наумов, В. Пепа, В. Руденко, І. Сіверко, В. Соболев, М. Слабошпицький, П. Стороженко, Л. Тома, В. Трипачук, Ю. Цеков, В. Чемерис та ін.). Проза О. Черногуза соціально змістовна, виклад суспільно важливих проблем далекий від бундючної серйозності, алогізми часто поєднуються зі стилістичною й змістовою гіперболізацією, гротескним перебільшенням [7].

Метою нашої розвідки є вивчення актуалізації генетичної словотвірної структури літературно-художнього імені на матеріалі сатиричного роману Олега Черногуза «Претенденти на папаху», а також з'ясування екстралінгвальних факторів, що зумовлюють вибір оніма автором.

У художньому тексті вибір власного імені є надзвичайно важливим інструментом структурування дійсності. За твердженням В. Калінкіна, «поетонім – це ім'я в літературному творі (у художньому мовленні, а не в мові), що виконує, крім номінативної, характеризуючу, ідеологічну і стилістичну функції, вторинне щодо реальної онімії, яке володіє динамічною семантикою» [5, с. 1]. Ім'я в художній літературі, як відомо, створює й демонструє портрет персонажа. Антропонім не лише позначає і відбиває задум автора, його ставлення до носіїв, а й формує сприйняття образу, мотивує ставлення до нього читача. Як підкреслює В. Михайлов, «входячи в той чи той структурно-змістовний, мовленнєво-композиційний, тематичний контекст, власні імена різнобічно сприяють формуванню образної структури твору, реалізації конкретно-художнього завдання: характеристиці персонажів, створенню образу автора, вираженню ідейної позиції письменника» [6, с. 82].

Усі особи, що прагнуть обійняти місце директора (претенденти на папаху – <...> *усі з верхньою освітою! Усі навчилися ручки тримати – і пишуть, пишуть...* [10, с. 312]), представляють «прогресивний заклад» «Фіндіпош», розшифрування абрєвіатури читачеві люб'язно надає автор у посторінковій виносі¹:

¹Філіал науково-дослідного інституту по вивченню попиту на шапки [10, с. 5].

Про діяльність інституту автор говорить з неприхованим сарказмом: <...> перспективний учений «Фіндіпошу» Ховрашкевич з нетерпінням чекав повернення Ковбика з Парижа, **аби внести ще одну ідею про створення відділу по вивченню методики знімання шапок з голови клієнта** [10, с. 40–41].

Персонажі (Доктора наук, кандидати, професора, доценти... [10, с. 32]) отримують промовисті прізвиська з прозорою внутрішньою формою, наприклад: **Ковбик** ← **ковбик** (1. Шлунок. 2. Сальтисон [3, с. 437]), **Хлівнюк** ← **хлів** (Будівля для свійської худоби та птиці. * У порівн. // *перен.*, *розм.* Брудне неприбране, занедбане приміщення. // *рідко.* Те саме, що **сарай** [3, с. 1346]), **Ховрашкевич** ← **ховрашок**, демінутивна форма від **ховрах** (Невеличка тварина з роду гризунів родини білячих, поширена в Європі, Азії та Північній Америці [3, с. 1348]), **Понюхно** ← **понюхати** (1. Втягнути носом повітря з метою відчутти запах. 2. *перен.*, *розм.* Розвідати що-небудь. // Придивитися до кого-небудь; навчити когось. // Обшукати що-небудь. 3. *розм.* Випробувати на собі, пережити, пізнати що-небудь. * Образно [3, с. 863]), **Панчішка** ← **панчішка**, демінутивна форма від **панчоха (-и)** (Виріб машинного або ручного в'язання, що одягається на ноги за коліна. // Такий виріб, зшитий з сукна, хутра та іншого матеріалу [3, с. 703]), **Кнюх** ← **кнюх (кньох)** (*зах.* Вайло, тюхтій [3, с. 436]), **Жерех** ← **жерех** (Те саме, що **білизна²** (*Aspius aspius*). Хижа прісноводна промислова риба [3, с. 274; 51]), **Грак** ← **грак** (Те саме, що **гайворон**. Перелітний птах родини воронових з блискучим чорним пір'ям [3, 195; 170]), **Нещадим** ← **заперечна форма від щадити** (1. Не занапащати кого-небудь, не завдавати шкоди комусь; милувати. // *перев. із запереч. част.* не, *перен.* Виявляти непримиренність до яких-небудь хиб, учинків, вад кого-небудь. 2. Ставитися дбайливо до чого-небудь, берегти щось. // *із запереч. част.* не. Не скупитися на щось, не

шкодувати чого-небудь. Не шадити своїх сил. 3. Діал. Економити, заощаджувати [3, с. 1412]).

О. Черногуз через репліку одного з персонажів дає оцінку іншим: *Ну й колективчик у нас зібрався! Одного ледь за хабарництво не посадили, другого – за багатожонство, третє фрукти-овочі продає... Четверте язиком патякає...* [10, с. 353]. Більшість прізвищ представників цього «колективчика» утворена лексико-семантичним способом. У такому разі немає потреби вдаватися до процедури етимологічного аналізу, внутрішня форма не затьмарена, вона підказує домінуючі риси персонажа: усе перетравить, усіх перемеле в масу, вичавлюючи життєві соки, має вагу, «жирний козир» (Ковбик); хижак, «риба шукає, де глибше, а людина – де краше» (Жерех); перелітний птах, не тримається місця, чинить шкоду сільському господарству, «чорний ворон кричє» (Грак) тощо.

Наведемо приклад авторської мотивації поведінки персонажа внутрішньою формою прізвища: *Понюхно* (не витримував цієї «пахучої кулінарії» [10, с. 20]), *Нещадим* (...від поглядів якого колись у «Фіндіпоші» у багатьох серце з ритму збивалося [10, с. 197]).

Поєднання таких колоритних прізвищ створює бажаний стильовий ефект, що надає тексту зниженої тональності, у якій виражається ставлення автора до предмета опису. Антропоніми виступають знаками соціальної оцінки, що йде в унісон з авторською характеристикою: *Набрав кар'єристів на свою голову... Усім папаху подавай. І Понюхну, і Хлівнюку, і Ховрашкевичу* [10, с. 317]; *На місце, яке тимчасово займав Клавдій Миколайович, мітило одразу аж три претенденти – і всі три улюбленці Стратона Стратоновича: Ховрашкевич, Панчішка і Грак* [10, с. 332]. Суб'єктивне відбиття об'єктивного виявляється насамперед у примусовому, а не довільному найменуванні персонажів і конструюванні ономастичної моделі світу загалом. Вибір онімів визначається не в останню чергу екстралінгвальними факторами, зрозуміло, що автор не може уникнути потреби врахування оцінок соціального й естетичного характеру.

Олег Черногуз акцентує на взаємозв'язку внутрішньої форми «вульгарних» прізвищ і поведінки, світосприйняття персонажів, наприклад: <...> *Михайло Танасович Ховрашкевич доводив, ніби Хлівнюк французького походження, на що вказує його довгий ніс* <...> [10, с. 179]; *Одне слово, дискусія у «Фіндіпоші» визначила, що Клавдій Миколайович Хлівнюк – француз ефіопського походження, котрий випадково народився на Україні* [10, с. 18]; *У Клавдія Миколайовича все було продумано до деталей: хода, помах руки, ледь помітна посмішка привітності на устах, поставлений керівний голос (особливо по телефону) і, звичайно, поважність у поведінці* [10, с. 35]). Носій «брудного» і «неароматного» прізвища **Хлівнюк** (онім, утворений від незапозиченої твірної основи за допомогою питомого форманта відповідно до усталеної моделі української мови), який є заступником директора інституту, в очах колег і підлеглих набуває вигаданих ознак шляхетності (він буцімто *французького походження*).

Простежуємо цілеспрямовану семантизацію прізвищевих назв вигаданих персонажів. Так, «незмінний головбух» **Карл(о) Іванович Бубон**, що має лису голову, тобто голу (пор. фразеологізм *голий як бубон* із значенням «дуже бідний») відповідно до посадових інструкцій головного бухгалтера підприємства має брати участь в оформленні матеріалів, пов'язаних із нестачею та відшкодуванням втрат від нестачі, крадіжки і псування активів підприємства і т. ін., натомість він постійно завдає матеріальних збитків своєму інституту: <...> *натякнув Сідалковський на Бубонові кишені, в яких Карло Іванович завжди щось виносив із «Фіндіпошу»: то папір, то клей, то кнопки, то чорнило, то навіть електролампочки* [10, с. 72], обдурює державу в кращих традиціях соціалістичної економіки: *По якій же графі Бубон те погруддя провів? Культмасова робота, спортінвентар? Чи, може, списав кошти на мітли й віники?..* [10, с. 286].

Єдиний жіночий персонаж, який так би мовити, при посаді – «перша секретарка» «Фіндіпошу» **Маргарита Ізотівна Дульченко** [10, с. 398]. Тричленне іменування говорить про претензію на

шанованість, а прізвище *Дульченко*, мотивоване вульгаризмом «дуля» (знак зневажливого ставлення до особи, презирливої відмови, незгоди [3, с. 251]), дозволяє читачеві засумніватися в «цінності» працівника. Письменник відкриває в слові його найближче етимологічне значення задля реалізації можливості образного застосування.

Олег Черногуз любовно бавиться з іменами і прізвищами своїх персонажів. Так, молодий спеціаліст, «наймолодший мозок «Фіндіпошу» [10, с. 356] *Октавіан Мамуня (Октавіан-Август)* отримує лаконічну характеристику: *маленький Мамуня з великим ім'ям Октавіан* [10, с. 10] (*Милий, добрий і такий в усьому маленький, що навіть Карло Іванович Бубон у відомості за зарплатню прізвище Мамуні постійно писав з маленької літери. Зате ім'я Октавіан, дане Мамуні на честь його розумного діда, писав якось по-особливому і завжди з великої літери* [10, с. 8]). Використання оказіональних ономатів служить засобом формування відповідного конотаційного фону іронії, гротеску, сатири.

Інший молодий спеціаліст *Масік (Георг) Панчішка* виглядає так, що може бути обличчям *паризької фірми дитячого харчування (Чудову рекламу мали б французи. А якщо ще написати: «Дітки! Якщо хочете бути такими, як цей дядя, завжди їжте кашку і пийте соки тільки нашої фірми»* [10, с. 7]); він водночас і маленький, і брудненький (діти не вміють охайно їсти кашку; дитячі панчішки зазвичай брудні). За В. Михайловим, «етимологізацію у фактах такого виду називають поетичною або – ширше – художньою етимологією, розуміючи під цим не лише «оживлення» справжньої генетичної структури імені, але й різні асоціативні осмислення, звукові зближення» [6, с. 79].

У прізвищах вигаданих персонажів проявляється словотвірна специфіка літературно-художнього імені: «Ці прізвища, створені або відтворені (в останньому випадку розуміємо фонетико-графічну оболонку) письменником, мають тенденцію до актуалізації всіх елементів своєї генетичної словотвірної структури, до того ж

«воскресати» і працювати в контексті може як внутрішня форма основи загалом, так і будь-який сегмент афіксального типу» [6, с. 78].

О. Чорногуз порушує гостру проблему «покращення прізвищ», підґрунтям якої і рушійною силою є комплекс меншовартості українців. Шляхом додавання «благородного» суфікса -ськ- наші співвітчизники намагалися прокласти собі шлях у нове життя, не обтяжуючи себе роздумами про пам'ять роду, про справжні цінності: *«Який же це Сідалковський? У нас, у Вапнярці, начебто таких нема»*. – *«А, це той, Мотрі Сідалкової синок. Це ж воно десь у Києві доточило собі прізвище. Батько в нього був Сідалко, дід – Сідалко, прадід – Сідалко... Мабуть, і прапрадід... Хто й зна...»* [10, с. 256]. Автор дає свою оцінку такому явищу, послуговуючись займенником середнього роду «воно». Інший персонаж (Ковбик) стосовно цього «аристократа з Вапнярки», «народженого позувати» [10, с. 353], резюмує: *Присобачило суфікса до прізвища – і вже з себе поляка корчить...* [10, с. 318].

Євграф Сідалковський – також молодий спеціаліст, тому його не називають на ім'я по-батькові (*Маркович*). Він пнеться з Івана в пана, тому й відрекомендується: – *Єв-граф!* (*– Пишеться разом, вимовляється окремо: Єв-граф. Ім'я трохи застаріле, але дуже добре скорочується. Особливо спереду. Спробуйте скоротити дві перші літери <...>*[10, с. 191]).

В інтерв'ю Олександрові Стусенку Олег Чорногуз дає відповідь на закиди критиків щодо типажу Сідалковського: *«<...> це суто український тип, що йде ще від Борулі, який не знав, Боруля він чи Боруля, від Голохвостова... Я казав, що Сідалковський – це внук Мартина Борулі й син Голохвостого [9]. Тому не дивно, що з жіночої точки зору він «паразит, негідник і вообщє все в цьому роді!»* [10, с. 394], *«покидьок, зараза і вообщє негодяй», «паразит, негодяй і вообщє проходимець!»* [10, с. 401].

Простежується зв'язок антропонімічної системи роману із системою його образів. *Клавдій Миколайович Хлівнюк* (Клавдій – лат., значення «кульгавий»), прикметник був одним з епітетів кульгавого

бога Вулкана – Гефеста; ім'я в історії цивілізації – римський імператор Клавдій I з династії Юліїв-Клавдіїв), **Євмен** *Миколайович Грак* (Євмен – гр., значення «потреба домінувати»; ім'я в історії цивілізації – Євмен I, Євмен II, Євмен III пергамські правителі (царі) з династії Атталідів; секретар Філіппа II Македонського та Олександра Великого), **Іраклій** *Йосипович Понюхно* (Іраклій – гр., походить від Нега – Гера (богиня шлюбу й подружньої любові в античній міфології) та kleos – слава; у латинському варіанті – «присвячений богу Геркулесу»; ім'я в історії цивілізації – візантійський імператор, засновник династії Іраклія), **Веніамін** *Олександрович Жерех* (Ваніамін – івр., значення «син правої руки», тобто «син улюбленої дружини», перекладають як «улюблений син» або «щасливий син», у сучасній англійській та французькій мові набуло форми Venjāmin; ім'я в історії цивілізації – біблейське ім'я, так звали наймолодшого улюбленого сина патріарха Іакова і Рахіль; Бенджамін Франклін – один із засновників США), **Карл** *Іванович Бубон* (Карл – д.-сканд. karl мало значення «вільна людина», пізніше в німецькій мові набуло значення «чоловік» (пор. гр. – «сміливий»)), ім'я в історії цивілізації – королі, імператори династії Каролінгів, Габсбургів, Валуа; ім'я першого германського імператора Карла Великого стало твірною базою для слова «король»), **Арій** *Федорович Нецадим* (Арій – гр., значення «войовничий»; арії – самоназва народів індоєвропейської мовної сім'ї; у тибетських, індійських, перських джерелах арій (ар'я, ар'ян, дарій) – спрямована душа, кожний, хто прагне шляхетних справ, хто робить велику роботу, просуває людей до блаженства; той, хто пізнає просвітлення, прагне до Бога й звеличує його; борець, воїн світла, що йде до істини; людина, чия мета в житті – духовна досконалість). Як свідчить ілюстративний матеріал, до аналізу номінаційної системи художнього твору варто залучати й дані літературознавства та історії: письменник часто обирає номени вже тоді, коли визначені сюжет твору, ідейно-тематичне спрямування, окреслені характер та поведінка персонажів [8, с. 356].

У порівнянні з особовими іменами наведені вище патроніми здебільшого мають досить звичну для українців форму (*Миколайович, Йосипович, Олександрович, Федорович, Гаврилович*). Застосовуючи двочленну «шанобливу» формулу іменування, автор-оповідач створює ілюзію давно знайомого середовища, у яке веде за собою читача. Одночасно ці антропоніми постають як знаки «голосів», соціальної самооцінки самих носіїв (яка, щоправда, різко контрастує з авторською характеристикою) [6, с. 82].

Персонажів, які не працюють у «прогресивному закладі» «Філіал науково-дослідного інституту по вивченню попиту на шапки», автор наділяє продуктивними в українському мовному середовищі іменами та іменами по батькові: **Валентин Григорович** (**Валентин Григорович** викликає підлеглих до себе тільки двічі: перший раз, коли призначає на посаду, другий – коли звільняє з цієї посади [10, с. 380]), **Микола Юхимович** («проміжна інстанція з відділу кадрів» управління: <...> ніщо так не вкорочує життя, як виклики до **Валентина Григоровича** через проміжну інстанцію **Миколу Юхимовича** <...> [10, с. 381]), **Іван Іванович**, учитель німецької мови на прізвище Фройндшафт (з нім. Freundschaft – «дружба»), його дружина **Валентина Іванівна**. Традиційність обраних антропонімів свідчить про належність їхніх носіїв до іншого / чужого середовища, зокрема, двох перших – до кола «старших за посадою», двох останніх – до кола оточення з минулого, коли «аристократ з Вапнярки» ще не був ним.

«Неяскраві» за внутрішньою формою оніми тим не менше художньо значущі: «нейтральна етимологія» визначає їхнє місце в ряду загальномовних антропонімічних знаків, де вони набувають особливої рельєфності. Розглядувані антропоніми, узяті в їх сукупності, слугують у контексті додатковими штрихами характеристики життя українського соціуму, простого (у соціальному плані) походження, типовості, масовості їх носіїв.

Називання неофіційною зменшеною формою імені свідчить про незавидне місце в службовій ієрархії: *Позаду Стратона*

Стратоновича, так метрів за сто, їхав на другій швидкості білою «Волгою» **Антон Петрович**, Ковбиків водій, якого у «Фіндіпоші» любовно називали **Антошею** [10, с. 45]. «Дитячими» іменами зверхньо кличуть обслуговуючий персонал. З репліки Ковбика читач довідується, що **Антошка** «лише кілька фраз знає» [10, с. 289], відтак можна зробити висновок про розумові здібності персонажа. Крім того, по тексту **Антоша – Ковбиків водій** (тобто *чийх будете?*), лише побіжно автор називає його власне прізвище – **Климко** (твірною до якого є зменшена форма імені **Клим**; так дорослі ласкаво називають дітей). «Опозиція словотвірних варіантів особового імені, по батьковій і спектр формул називання загалом дають можливість художньо типізувати людські стосунки <...>, особливо рельєфно передають соціальні градації і точки зору на об'єкт іменування» [6, с. 81], і Олег Черногуз майстерно користується цим прийомом.

Цілком погоджуємося з твердженням О. Калити: «У гуморі критична сторона підпорядкована стверджувальній, у сатири стверджувальна сторона – критичній» [4, с. 68]. Олег Черногуз свій сарказм поглиблює, уводячи в канву тексту конструкції прикладкового типу: на адресу **Панчішки – онук Шопена і Огінського** [10, с. 7] (Фридерик Франсуа Шопен, Міхал Клеофас Огінський – польські композитори); на адресу **Мамуні – онук Кампанелли і Монтеск'є** [10, с. 299] (Томмазо Кампанелла – італійський філософ, теолог і поет, Шарль Луї де Монтеск'є – французький правник, письменник і політичний мислитель); на адресу **Ховрашкевича – син Ламарті і Монтеск'є** [10, с. 6] (Альфонс де Ламартін – французький письменник і політичний діяч); а **Сідалковський і Грак – два Аякси** [10, с. 14] (Аякс Малий та Аякс Великий – імена двох грецьких героїв, що брали участь в осаді Трої). Пряма вказівка на «духовну спорідненість» із великими світу цього не робить шляхетнішими носіїв прізвищ із прозорою внутрішньою формою. Контекст використання онімів структурно-змістовний.

Ховрашкевич, крім того, що син Ламарті і Монтеск'є, він же «фіндіпошівський геній... **Цицерон!**» [10, с. 316] (Цицерон –

давньоримський політичний діяч, оратор, філософ та літератор), «*фіндіпошівський герострат*» [10, с. 381] (Герострат – носій ганебної слави, відомий тим, що спалив храм Артеміди в рідному місті Ефесі). Як бачимо, форми комічного ґрунтуються «на певному уявленні про ідеал і вищу гармонію» [4, с. 69].

Лише один персонаж, а саме керівник Фіндіпошу, має особове ім'я і патронім того самого кореня – *Стратон Стратонович* (з грецької – «військо»). Його підлеглі фамільярно кличуть *Страт Стратич* (*Стратити, страчувати* – 1. Караючи, позбавляти когонебудь життя. 2. Залишатися без кого-, чого-небудь, губити когось, щось (внаслідок різних причин). // Переставати бачити кого-, щонебудь. *Стратити стежку. Стратити слід.* // Частково або повністю втрачати які-небудь свої якості, особливості, ознаки і т. ін. * *Стратити життя* – загинути. *Стратити очі* – втратити зір, осліпнути. 3. Тратити, витрачати в певній кількості на щонебудь (перев. гроші). // Використовувати щонебудь для чогось. 4. Перев. зі сл. *марно, даремно* і т. ін. Витрачати без мети, користі (про час). 5. Нищачи, припиняти існування чого-небудь, призводити до загибелі щось [3, с. 1203]). Семантична гра, що підкріплюється звуковим повтором, оригінальність і сміливість вираження сприяють яскравості народжуваного образу, запам'ятовуваності [6, с. 79]. Паронімічна атракція (*Стратон* – *стратити*) підказує розшифровку авторського вибору імені: Стратон Стратонович (спираючись на етимологічне значення, читасмо – *Військо Військович*) нищить, як військо у квадраті, призводить до руйнації все живе і неживе. Множинність інтерпретацій є свідченням ефективності актуалізованого імені.

Попри те, на честь Стратона Стратоновича, «людини досвідченої», «*яка вміє в будь-якій ситуації тримати ніс по вітру, а якщо треба – то й вийти сухим із води, не замочивши навіть ніг*» [10, с. 308], підлеглі-лакизи (*Ви ж для мене більше, ніж рідний тато; Мені аби ви задоволені були – більшого щастя для мене не треба!* [10, с. 98]) називають немовлят:

– Сказали, застаріле ім'я, Стратоне Стратоновичу, – поскаржився Грак. Та ще й мораль нам із Зосею почали читати: «А ви про дитину подумали? З таким ім'ям у світ хлопчика пускати! Хто тепер Стратоном дітей називає?»

– А як же називати? – перепитав Ковбик. – Жоржиком-Коржиком?!

– Єгорчиком, Альбертиком, Валеркою порадили...

– А Боніфацієм вони вам не могли порадити? – розгнівався Стратон Стратонович. – Теж мені задрипанка асфальтна знайшлась. Тепер кинь каменем у kota, а в Жоржика попадеш... [10, с. 312].

На пам'ять одразу спадає інший твір Олега Черногуза «Як вибирати ім'я», уміщений у збірці «Книга веселих порад», у якому автор у властивій йому манері дає рекомендацію батькам щодо імен нащадків: «Останнє, що я вам пораджу, це не забудьте за гармонію імені й прізвища. Це дуже важливо. Подаю приклади: Нінель Кукурудза, Травіата Пацюк, Жульєна Миска, Анжела Кендюх, Вольдемар Копистка, Гонората Пузир, Геракл Гарбуз, Жузї Коза, Неда Баран, Аттіла Шкапченко й Аполлон Козолуп.

Якщо ця гармонія є, вважайте, що ім'я ви вибрали правильно. Діти вам дякуватимуть. Особливо, як підростуть».

Крім того, О. Черногуз наводить мотиваційну базу прізвиськ своїх персонажів: *Понюхно почав пити. Легко спорожнив десять кухлів. Взяв одинадцятий, дванадцятий. Уже й кобилятинці почали аплодувати. Та на п'ятнадцятому пішла, як він казав, відрижка. Понюхно вливав пиво в горлянку, а воно назад. Фіндіпошівці й кобилятинці дружно почали скандувати: «Пий п'ятнадцятий! Пий п'ятнадцятий!» Саме тоді й народилося прізвисько «Пій XV» [10, с. 231]; Про **Капітона** Івановича (саме так звався за паспортом старпом, а в камбузі на нього усі казали «**Капітан**») – і цим викликали деяке незадоволення у справжнього капітана, який писався з маленької літери) говорили, що після кожного плавання він хоче мати від Еліани дитину [10, с. 327]. Бажаний ефект досягається завдяки*

вмілому, розрахованому на співтворчість читача використанні підтексту.

Показово інший принцип номінації жіночих персонажів, який ілюструє гендерну нерівність жінок і чоловіків у загалом чоловічому науковому світі: їх автор наділяє лише іменем: *Ія, Айстра, Ядвіга (Ядзя), Віоріка, Еліана, Тамара, Зося, Тася-Раї*. Байдуже, зверхне ставлення чоловіка до жінки Олег Черногуз передає через подвійне ім'я, тобто «яка різниця, як її звати?» (*Я люблю дівчаток, але трохи не таких, як ви. Мені здебільшого подобаються ідеальні жінки. Я, до речі, мрію про таку ж дружину* [10, с. 193]), хоч у уста самої Тасі-Раї вкладає репліка-пояснення: *Мене й справді звати Тасею. За паспортом. Раєю мене звать тільки дуже близькі знайомі і рідні. Мама хотіла, щоб я називалась Раєю. А батько записав Тасею. Ось і весь секрет. Я вас не обдурила* [10, с. 195]. «За паспортом», як «батько записав» Тасю мали б звати Таїсією, що наштовхує на іншу думку.

Загальнономовна специфіка імен, з одного боку, і намагання дати емоційно-суб'єкту їх інтерпретацію в художньому мовленні, – з іншого, зумовлюють обігрування їхнього звучання.

На прикладі жіночих персонажів Олег Черногуз показує, що ім'я може бути машкарою, інструментом досягнення мети, ним зручно прикриватися. За претензійним незвичним іменем ховається ординарна, пересічна людина. Так, дівчина, на ім'я *Оксана* (поширене в антропоніміконі українського народу; у перекладі з грецької – «іноземка», «гостя», «чужа»), легко знайомлячись із чоловіком, пропонує йому називати себе запозиченим (отже, також чужим) іменем *Сусанна* (з іврити – «біла лілія»), яке їй видається таким, що може «зачепити»: *Оксана* *оте його довге, екскурсійне мовчання у дитинство розцінила по-своєму і, потягнувшись до його вуха, позмовницьки прошепотіла: «Для вас Сусанна!»* [10, с. 130]. Порівняймо також *Ія / Надія*.

Письменник вдається до використання алюзії, наприклад на грузинську царицю Тамару: *Перед його очима пропливла Тамара,*

його перша офіційна дружина [10, с. 51], де «пропливла» означає не «промайнула у спогадах», а «велично, з почуттям гідності, по-царськи неспішно пройшла» (Тамара – колишня дружина Сідалковського).

Імена і прізвиська «діють» синхронно, простежимо це на прикладі персонажа *Айстра* на прізвисько *Школярочка*. Айстра (з грецької – «зірка»; випромінює холодне сяйво, у переносному значенні – доля, щастя, успіх [3, с. 367]); школярочка – як юнка, приваблива, викликає бажання, але стосунки з нею, з огляду на її вік, є недозволеними, неприйнятними, не можуть скластися: <...> *Айстра як продавщиця квітів на цвинтарі – байдужа і холодна: ви чекаєте від неї співчуття, а вона дивиться на вас і думає про власний виторг* [10, с. 104]; «*Школярочка*» залишалася недосяжною, як дефіцитний товар, а тому особливо бажаною [10, с. 105].

У поодиноких випадках жіноче ім'я супроводжується прізвиськом, наприклад, коли цей персонаж має правові стосунки з персонажем-чоловіком (*Надія Карпетян*, позивачка, яка намагається встановити батьківство Сідалковського через суд) або офіційні стосунки з якою бажані (*Ядвіга Капітульська*, наречена, потенційна дружина, «*вікно в Європу*», «*перепустка у вищий світ*» [10, с. 396] для Сідалковського).

Жінок родини *Карпетян*, які позиваються до Сідалковського, аби той визнав свою дитину, у романі названо *Карпетти*: *Карпет-старша* (парадигматичний ономастичний ряд: *мадам Карпет*, *матуся Карпет*, *Євдокія Капітонівна*, *Мері*), *Карпет-молодша* (парадигматичний ономастичний ряд: *Надія Карпетян*, *Ія*). Карпет – з вірм. «попередник», «предтеча», «провісник», персонаж вірменської міфології, після прийняття вірменами християнства ідентифікований з Іоаном Хрестителем; хранитель вірмен. У жаргонному словнику за цією назвою закріпилося значення «вірменин». Ія (Надія Карпетян), яка «*зі своїм вірменсько-українським темпераментом, формами й змістом*» може «*зачарувати будь-кого*» [10, с. 51], була однією з «попередниць» Ядвіги Капітульської в житті Євграфа Сідалковського. Крім того,

«карапет» тлумачиться як «малий», «низькорослий». З огляду на те, що жінка із вірменським прізвищем Карапетян звати Євдокія Капітонівна і Надія (*Надія* була *при надії* й народила сина), уважаємо, що акцент не на національній належності, а на черговості появи жінки в житті чоловіка, народженні «малого», доведенні батьківства.

Непривабливій дівчині автор дає прізвисько *Кукарача* (з ісп. *La Cucaracha* – тарган): – *Кукарача*, – *відрекомендувалася*. – *Це мене так за невродливість оці красуні прозвали*, – *кинула на Тасю-Раю* [10, с. 194]. Письменник не є оригінальним у своєму виборі, він відсилає читачів до популярної в СРСР сатиричної народної мексиканської пісні «*La Cucaracha*», де прізвисько «тарган» названо представників керівної еліти, канонем краси яких були довгі вуса, що стирчали врізнобіч. Крім того, «влучним прізвисько» Кукарача у відомій одноіменній повісті Нодара Думбадзе кличуть дільничного міліціонера.

Власна назва в художньому тексті, узаємодіючи з найближчим, мінімальним контекстом та макроконтекстом, що утворює дискурс твору, набирає багатьох змістових зв'язків, складних асоціацій і конотацій [8, с. 357]. Не менш цікава мотивація використаних інших розрядів власних імен: *Трудящі ж насправді називали ресторан не інакше, як «Веселий відвідувач»*, і ця фольклорна назва ввійшла у побут *Кобилятина-Турбінного поруч з такими, як кафе «Під мухою», лазня «Несподівані дрижаки», хімчистка «Без плям – ні кроку» та витверезника «Алло, ми шукаємо талантів»* [13, с. 42]. Системність ономастичного матеріалу, «який утворює в рамках цілого естетичного об'єкта певний замкнений комплекс, узаємодія з усіма мовленнєвими ресурсами твору та його художньою структурою забезпечують націленість на актуалізацію будь-якого його елемента відповідно до авторського задуму, що зумовлює стилістичну заданість власних імен» [6, с. 78].

Отже, експресивна ефективність, стилістична дієвість імені в художньому тексті можуть бути різними за силою, що залежить від майстерності письменника, його уваги до ономастичного потенціалу,

від різновиду імені та інших факторів. Мовні експерименти, гра в порушення семантичних і прагматичних канонів, маніпулювання з семантикою і правилами комунікації, оригінальність у доборі засобів додають яскравості народженим образам, покращують процес запам'ятовування тексту, сприяють процесу реалізації авторського задуму загалом.

Ми визнаємо нерівномірну естетичну вагомість різних компонентів системи антропонімів аналізованого твору, серед яких можна виокремити найбільш активні ономаелементи як одиниці експресії.

Суворій історичній детермінованості реальної онімії протистоїть воля автора, однак не сваволя, а саме свобода, що усвідомлюється як необхідність у художньому творі об'єктивно відображати суб'єктивне.

Конструюючи літературно-художні антропоніми, автор обирає найбільш характерну ознаку персонажа, щоб досягти бажаного ефекту у сприйнятті образу. Розкриття стилістичного навантаження імені забезпечується співтворчістю письменника, націленого на актуалізацію певного елемента відповідно до авторського задуму, та читача, що вміє використовувати доступний йому підтекст, спираючись на власний досвід, а також на фонові знання. Крім того, як свідчить ілюстративний матеріал, до аналізу номінаційної системи художнього твору варто залучати й дані літературознавства та історії.

Подальше дослідження онімного простору творів української літератури загалом, сатиричних зокрема, вивчення літературно-художніх антропонімів як знаків соціальної оцінки, що співпадає з характеристикою, наданою автором, а також усебічне висвітлення функцій поетонімів видається нам перспективним.

Література

1. Бияк Н. Я. Особливості найменування осіб в українській художній прозі та збереження їх функцій у німецькомовних перекладах / автореф. дис. ... канд. філол. наук / Н. Я. Бияк. – Івано-Франківськ, 2004. – 19 с.

2. Бондалетов В. Д. Русская ономастика : [учебное пособие] / В. Д. Бондалетов. – М. : Просвещение, 1983. – 224 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
4. Калита О. Лінгвістична сутність іронії та семантичні механізми формування іронічного смислу / О. Калита // Українська мова. – 2006. – №2. – С. 67–74.
5. Калінкін В. О. Карпенко як джерело слов'янської поетонімології / В. О. Калінкін // Чорноморські новини. – 2010. – №005 (21046), четвер 14 січня. – С. 1.
6. Михайлов В. Специфика собственных имен в художественном тексте / В. Михайлов // Филологические науки. – 1987. – №6. – С. 78–82.
7. Романишина Н. Жанр літературного фейлетону в творчості Олега Чорногуза (за «Книгою веселих порад») / Н. Романишина // Українська література. – 2011. – №9. – С. 8–12.
8. Сколоздра О. Літературно-художня ономастика як предмет дослідження у вищій школі / О. Сколоздра // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2010. – Вип. 50. – С. 355–360.
9. Чорногуз О. Граф Сідалковський – це троє осіб [Електронний ресурс] / О. Чорногуз // Літакцент Від 17 березня 2009. – Режим доступу : // <http://www.litakcent.com.html> 11.
10. Чорногуз О. Ф. Претенденти на папаху : Сатиричний роман / О. Ф. Чорногуз ; іл. художника Р. Багаутдінова. – К. : Рад. письменник, 1983. – 406 с.

Стаття надійшла до редакції 07.11.2016 р.